

der i betragtning, når de dog ville presse latinen som ved tekst b. Når der nu skulle vælges, som der skal i en oversættelse. Jeg har i dette lille bidrag kunnet tage højde for et par mundtlige indvendinger fra Udgg., men ser frem til en samlet argumentation om dette problem fra dem, der kender stierne i denne urskov.

Niels Haastrup

Om ordet *ordsprog* i dansk

Blandt en del muligvis nylavede ord som tidligst kendes fra Christian III's Bibel 1550 nævner Peter Skautrup *ordsprog*; dette ord »synes at forekomme her for første gang, brugt såvel om gængs talemåde som om det erfaringsbestemte ordsprog og om den gammeltestamentlige bog, der tilskrives Salomon« (Det danske sprogs historie II, 1947: 213). Både dateringen og brugsbestemmelsen rækker tilbage til C. Molbech, som konstaterede at »I Bibelen af 1550 er *Ordsprog* optaget for at betegne Luthers »Sprichwort,« og siden beholdt i nyere Bibeloversættelser, ogsaa der, hvor det egentlig bemærker et tilfældigt og spottende Mundheld« (Dansk Ordbog II, 1859: 330). Støttet til Molbech havde også Otto Kalkar noteret at ordet *ordsprog* »synes .. fremkommet i bibelovers. 1550« (Ordbog til det ældre danske sprog III, 1892-1901: 381).

Udtryk for fænomenet ordsprog har man dog ikke savnet på dansk, så lidt som i de andre nordiske sprog, i tiden før 1550 (jf. Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder XII, 1967: 672). Ingen af de gamle betegnelser forekommer i den ordsprogssamling der går under Peder Låles navn (trykt 1506, 1508 og 1515; jf. Danmarks gamle Ordsprog I, udg. Iver Kjær og Erik Petersen, 1979), men de findes i andre kilder fra 1400- og 1500-årene: gammelt ord, gammel tale, ord(s)kvæde, bisprog, sprog.

Mest anvendte var vistnok de nedertyske låneord *bisprog* og *sprog*; det første forekommer jævnlig i den gammeldanske bibeloversættelse (ca. 1475-1500), det andet i Hans Tausens oversættelse af Mosebøgerne (1535) og Peder Tidemands af Sirak (1541). I adskillige af disse tilfælde indfører Christian III's Bibel *ordsprog* i stedet.

Imidlertid har også svensk betegnelsen *ordspråk*. Orddannelsen er særegen for svensk og dansk (samt norsk; nynorsk har desuden *ordtak*, *ordtøke*), og da et fælles fremmed mønster ikke har kunnet påvises (sml. nty. *sprek(e)wort*, *sprök(e)wort*, *spröke*, hty. *sprichwort*, *spruch*, lat. *proverbum*), er det nærliggende at antage at ordet oprindelig er dannet enten i svensk eller i dansk og derpå indlånt af søstersproget. Denne hypotese underbyggede Bertil Molde da han godtgjorde en påfaldende overensstemmelse mellem forekomsterne af *ordspråk* i Gustav Vasas Bibel 1540-41 og *ordsprog* i Christian III's Bibel 1550 (Källorna till Christian III:s bibel, Lund 1949: 227-31). Og eftersom det svenske *ordspråk* optræder første gang i oversættelsen af nya Testamentet 1526 (2. Pet. 2,22: Thet som för itt sandt oordspråk pläghar säyas, Hunden går åter till spyionar) og derefter oftere hos Olaus Petri (fx 1527: thet gambla ordhspråket ther man plägar seya, ath munkar och prester skole willa werlдена; citeret i Skrifter af Paulus Helie I: 263) og i oversættelsen af *Salomons ordspråk* (1536) mfl., konkluderede Molde at »ordet *ordspråk* är bildat i svenskan och från svenskt bibelspråk upptaget i den danska reformationsbibeln. Då GVB, som ovan visats, i viss utsträckning har använts som en av förlagorna till ChrIII, bör man i främsta rummet räkna med, att det är från denna ordet inkommit i danskan« (s. 231). Denne antagelse har Niels

Åge Nielsen siden kanoniseret (Dansk Etymologisk Ordbog, 1966; 3. udg. 1976), uanset en forsigtig indvending fra Skautrup: »De 24 års anciennitet for ordet i svensk kan jeg ikke bestride med det foreliggende materiale. Men sæt, at vi en dag finder ordet i dansk 1526 eller tidligere. Så skal vi se os om efter andre kriterier til afgørelse af førstefødselsretten« (Arkiv för nordisk filologi 65, 1950: 269).

Så vidt er det ikke kommet endnu. Vi har ikke fundet ordet *ordsprog* i dansk så tidligt som 1526. Men et eksempel fra 1535 må nødvendigvis rokke ved den hidtil gængse opfattelse.

Eksemplet er at finde i en anonym publikation (nr. 76 i Lauritz Nielsen: Dansk Bibliografi 1482-1550, 1919, med titlen *Een handbog som inde holler det hellige Euangeliske Messe embede*, Malmø 1535, der er genudgivet i faksimile i Danske messebøger fra reformationstiden, 1959. I håndbogen indgår et ritual for brudevielse, oversat efter Martin Luthers Traubüchlein (1529). Rituallet indledes med Luthers fortale til læseren, der begynder således (blad C 4v): »Saa mange land. saa mange seder. siges oc er eet gammilt ordsprak Men effterdi att Brølup oc Ecteskaff er eet wersligt ting. bør oss aandelige oc kirckens tiænnere inthet at ordinere eller regere der vdy, men lade wære huer Stadt oc Land y syn egen brug oc seduane som de vdy ere.«

Luthers Traubüchlein er på reformationstiden fire gange blevet oversat til dansk. Den ældste oversættelse, *Een Christelig Fadzoen at viiæ brudefolck met*, Viborg 1530 (Lauritz Nielsen nr. 143), er tabt. Lidt yngre end den anonyme håndbog fra 1535 er Peder Palladius' *Enchiridion .. Een Haandbog for Sogneprester*, 1538, og Franz Wormordsens *Handbog om den rette Euangeliske Messe*, Malmø 1539. Men svarende til *ordsprog* i messebogen fra 1535 har Palladius »ith almindeligt sprocc« (Danske Skrifter I, udg. Lis Jacobsen, 1911-12: 96) og Franz Wormordsen »ett almindeligt ordt. som vy plege att sige« (faksimile i Danske messebøger, udg. 1959: blad R 4v).

Hos Luther lyder stedet: »So manch land so manch sitte, sagt das gemeine sprich wort« (Werke. Kritische Gesamtausgabe 30:3, Weimar 1910: 74). Det giver altså intet fingerpeg mht. nydannelsen *ordsprog*. Som Lis Jacobsen har påvist, er messebogen fra 1535 imidlertid oversat efter en nedertysk version, trykt i Magdeborg 1534 (P. Palladius' Danske Skrifter I: 39). Heller ikke denne kaster dog lys over valget af netop ordet *ordsprog* på dansk, for her er passagen gengivet som følger: »So mannich landt so mannige wise, secht de gemene spröke«.

Så meget står alligevel nu klart, at mønsteret for det danske *ordsprog* ikke er det *ordspråk* der optræder i Gustav Vasas Bibel 1540-41, og heller ikke i Salomons *ordspråk* 1536. Dette udelukker naturligvis ikke at forbilledet kan være svensk, men det må i så fald søges i ældre kilder, dvs. hos Olaus Petri eller i Nya Testamentet 1526. Blandt *ordsprogsforskere* har der hidtil været enighed om at termen *ordsprog/ordspråk* oprindelig kun betegnede de bibelske *ordsprog* (Iver Kjær i Kulturhistorisk Leksikon XII: 672-73), og det kan endnu gælde for svensk (Nya Testamentet 1526, citeret ovenfor); men ikke for dansk: det (foreløbig?) tidligste danske eksempel på *ordsprog* betegner en almindelig erfaringsætning uden forbindelse med Bibelen.

Og sæt at Skautrups forudelse en dag går ydermere i opfyldelse...

Allan Karker